

ELU JA MUINASJUTT

Metsavaimu heategu. Sada eesti muinasjuttu metsast ja meist. Välja valinud ja ümber pannud Risto Järv. Pildid joonistanud Kadri Roosi. Tallinn: Varrak, Eesti Kirjandusmuuseum, 2016. 383 lk.

Kogumik „Metsavaimu heategu” koon-
dab sada eesti muinasjuttu, mis pärine-
vad Eesti Rahvaluule Arhiivist. Lõviosa
lugudest on jutustatud ja kirja pandud
XIX sajandi lõpul, XX sajandi esimesel
pööl (ajavahemikust 1888–1899 on
pärit 40 lugu ja 1900–1949 44 lugu).
Ülejäänud lood on talletatud kas 1960.
või 2000. aastatel, mõni on dateerimata.
Muinasjutte on üle kogu Eesti, silma-
hakkavalt rikkalikult – 24 looga – on
esindatud Setumaa, kust pärinevad ka
viimased, käesoleval sajandil kirja pan-
dud tekstid.

Kõik muinasjutud on esitatud täna-
päeva eesti keeles. See taandab ajas-
tust ja piirkonnast lähtuvad keeleerine-
vused, hõlbustab aga lugemist ja mõist-
mist. Lugude „ümber panemine” ei
kaota nende väljendusrikkust: jutusta-
mislaad on oma detailirikkuses kaasa-
haarav. Nii kuuleb kord metsa kelguga
õnne katsuma läinud mees puuraagusid
korjates imekohinat ja -sahinat ning
„[v]aatab ümber, kas metsavaht vahest
saaniga ei sõida, ja näeb: üks ime-
lik loom, must nagu vares, tuleb lund
mööda puude vahelt pooleldi lennates,
pooleldi joostes tema poole, ja kaks hunti
kannul. Saavad tema ligidale ja imelik
loom paneb kui orav mööda mändi üles,
et aga küüned krabisevad” (lk 296). Sel-
list pildi-, tunnete- ja helirikkust kohtab
taas ja taas. Kõnelemata põnevusest –
kes see imelik loom siis ikkagi on, keda

jutustaja niimoodi oma loos olukorda uudistava tegelase silme läbi kirjeldab? Mõistagi ei ole see olukord tavaline. Selles loos on tegemist hunte kartva vanakurjaga, kes puu ladvas end „mustaks meheks” muudab ning keda hundid „puu all põlevi silmadega ja kiunudes” vahtima jäävad. Loo peategelane, metsa raagusid korjama läinud mees peab aga otsustama, kas täita nüüd vanakurja või huntide soovi. Ka see lugu paneb proovile nii peategelase kui ka kaasamõtleva lugeja arusaamad moraalist.

Sada muinasjuttu – seda on liiga palju, et neid kuidagi tervikuna hoomata. Vältimatult pudeneksid need üksiklugudeks, millest mõned mõjuvad teistest enam, mõned jääksid aga kahe silma vahele. Kõnesolevas raamatus moodustavad need sada juttu omakorda ühe pika loo, mida jutustab eesti muinasjutte sügavuti tundev ja tunnetav folklorist. Tuleb rõhutada, et muinasjutte endid ei muuda koostaja isegi juhul, kui üks või teine asi talle ei meeldi või ta ise seda süžeed nii ei jutustaks (lk 7). Terviku kujundab vaatepunkt (need on lood „metsast ja meist”) ning lugude rühmitamine kümnesse alalõiku, millest igaüks on varustatud saatesõnaga.

Lugude esitus lähtub metsa ja muinasjutu võrdlusest: mõlemad on mitmehäälsed ja sisaldavad liigikirevust. Lood võimaldavad näha erinevaid tegelasi, nende tegemisi ja vaatenurki. Üldteemast lähtuva saja muinasjutu valik ja nende lähem vaatlus alateemade ning neid sissejuhatavate vahetextide kaudu moodustab teekonna, mis algab suundumisega „Kodust metsa” ja lõpeb „Metsast välja” saamisega. Vahepeatusteks on mitmete nähtuste tekkest ja päritolust jutustavad loomislood ja muinasjutud loomadest (nt „Käo saamisest”, „Miks rebasel sabaots valge on”, „Rebane ja siil”). Tasahaaval liigutakse lähemale inimeste kokkupuutele loomade ja metsaga. Õieti nendes lugudes (alajaotustes „Tööd ja tarkused”, „Mehed ja naised”, „Ootamatud kohtumised”, „Vaeslapsed ja vanemaarm”, „Tõde ja õigus”) ongi esil inimestevahelised suhted ja arusaam asjade toimimi-

sest. Metsa olemasolu jääb tagaplaanile – seal võib tegevus küll toimuda, ent ilma folkloristist jutustaja juhtnöörita ei pruugi metsa kohalolekut märgatagi. Nii ilmub näiteks muinasjuttus „Seakarjasest” lugeja ette mõisa taga kasvav „kasepuu, mida keegi maha raiuda ei saanud” (lk 97). Seda kasutas mõisahärra töötajate karistamiseks. Lugu keerleb omapärase kase, mõisniku ja seakarjuse eksimuse ümber. Ent ennäe, kust saab karjane abi? „Poiss läks nuttes metsa poole”, kus talle tuleb vastu „hall vanamees” (lk 98). Just temalt saab ta head nõu: poiss mingu metsateed pidi edasi ja võtku kaasa kaks teelt leitud asja. Kuigi seakarjus tuleb metsast taas väljale, muutub just metsas loo kulg sootuks.

Omaette alapeatükina lisab eelnevates alalõikudes käsitletud moraali ja suhete teemale kaalu IX lugude rühm „Vastaseks Vanapagan”. Kogumiku viimase alajaotuse „Metsast välja” kümme lugu kõnelevad inimeste, loomade, metsa ja haldjate kokkusaamistest. Miks toimuvad kohtumised ja eksimised just metsas? Kes annab täbaras olukorras nõu või kuidas aitavad sõnad? Kui kaua aega on läinud, kui „kaks tammemetsa on siin juba ära mädanenud ja kolmas asemele astunud” (lk 351)? Lood on täis fantaasiat, nutikust ülesannete väljamõtlemisel ja nende lahendamisel, aga ka elukogemust kokkuvõtvaid tõdemusi, näiteks on ilmas asju (saatus või õnn, surma kohalejõudmine omal ajal), mille vastu inimene ei saa.

Millele juhib tähelepanu folklorist-jutustaja? Ta näitab, et muinasjututegelaste „kodust väljuv teeots on täis valikuid ja võimalusi” (lk 9), ent teekond on täis ootamatusi ja juhuseid, mis nende valikutega põimuvad; et tegelane peab olema valmis ootamatusteks, sest tema teekonnal põimuvad tavaline ja imeiline; ta peab oskama leida nõuandjaid. Muinasjuttudes tuleb esile sõna maagiline jõud: „Meid mõjutab iga meie tegu: nii nagu needmine või vandumine võib kujundada tulevikku, võib ootamatult öeldud kuri sõna tuua halva tagajärje” (lk 45). Ilmneb, et loomislood ei lõpe

sugugi alati õnnelikult (näiteks „Käo saamisest”, lk 57–58). Siiski võib neis loota õigust loovale tasakaalule. Vahelduseks pakutakse loomalugusid, mis ei ole harjumuspäraselt lastekirjandusele sobivaks kohandatud, ja folkloristist jutustaja hoiatab: „Noorimatel ja nõrganärvilistel teekaaslastel on nüüd aeg metsateelt tagasi pöörduda – või siis tasub edasi minna vanemate juhatusel” (lk 70). Mis on siis sellistes lugudes nagu „Kuidas jänesel mokk lõhki läks” või „Rebane ja siil” nii kohutavat, et lapsi tuleks muinasjuttude eest hoiatada? Meenutagem, et muinasjutud on kuulunud täiskasvanute repertuaari, ja kõik, millest räägitakse, ei pruugi olla ilus ja hea, mida eeldaks lastele mõeldud kasvatusliku funktsiooniga muinasjututöötlustest.

Mets on seotud teatud töödega, kus töötajad kogevad nii loodus- kui ka muid jõude. Kuidas tegelased neil puhkudel toimivad? Risto Järv juhib tähelepanu vastakatele õpetustele, mistõttu „ei tarvitse alati olla tark toimida teiste tahtmist pidi, vaid ennekõike tuleb oma peaga mõelda” (lk 96). Järgneb arutlus, kas muinasjuttus nutma puhkev mees on abitu ja tema käitumine kohatu, kui aluseks võtta tänapäevased käitumisnormid. Folkloristi tõlgendus lähtub muinasjutupoetikast, kus nutma puhkemine on märgiks olukorra muutumisest: „nüüd ei lahenda asja ainult mõistusega, vaja on teistmoodi vaadet maailmale, õigel tundel põhinevat lahendust” (lk 96).

Omaette huvitav pööre tehakse alalõigus „Mehed ja naised”: kui eelduspäraselt ootaks muinasjutust tütarlapse ja noormehe kohtumist ja loo õnnelikkude lõppu – pulmi –, siis ilmneb, et neis tegeldakse ka pereprobleemidega. Kuna tegelaste käitumises võib tänapäeval näha ka perevägivalda, juhendab Risto Järv lugejat taas, kuidas selles kontekstis tõlgendada muinasjutusõnumit (lk 140). Mehe ja naise suhete teema kõrval on olulisel kohal ka laste ja vanemate suhete valdkond oma mitmekesisuses. „Ootamatute kohtumiste” lood pakuvad võimaluse mõelda juhuslike tähenduslik-

kuse üle, mistõttu „ei õpeta muinasjutt käituma mitte nii, nagu pähe tuleb, vaid ikka ainult südame järgi” (lk 181). Võib taas mõista, et muinasjutud ei ole pelgalt ajaviiteks või lastele õpetuslugudeks: neis on elukogemusele tuginevat tarkust.

Hoopis keerukamaks lugemisvaraks on lood alaosas „Tõde ja õigus”, milles muinasjutule kooliõpetusest või lastekirjandusest külge jäänud arusaam hea ja halva selgepiirilisusest taandub sootuks. „Pahatihti kipub olema nii”, väidab Risto Järv, „et rahvapärase muinasjutus on kangelase teod moraalselt vaieldavad” (lk 239). Tegelaste valikud ja käitumise moraalsed tahud on suhtelised, kuid see tuleneb elulistest situatsioonidest ja mitte alati ei saa tegelane valida õige ning vale vahel, sest mis õieti on õige, mis vale? Need lugeja ette kerkivad küsimused muudavad muinasjutud eriti eluliseks. Võib ka küsida: kas hea ja kurja piir on pisut selgem inimtegelaste ja Vanapagana lepingute lugudes? Need lood on täis kavalust, tarkuseproove, südamega tehtud otsustusi ja targa nõuannete järgimisi. „Metsast välja” annab juhtlõnga, mida õieti muinasjuttudest arvata ja kuidas neid mõista. Muinasjutt on kunst ja räägib meist – väidab Järv, õpetab mõtestama enda kohta elus, märkama probleeme ja probleemilahendusi ning „[n]õnda pääsemegi metsast välja” (lk 330).

Kui kõik lood esitatud, avab folklorist-jutustaja oma teekonna nende muinasjuttudeni ja selle kogumiku sünnini. Ilmneb, et arhiivitekste on avaldamiseks peetud „liiga süngetonilisteks” – kogumiku koostamine nii rikkaliku arhiivi põhjal ei ole kerge ülesanne, sest tekstid ei ole n-ö valmis, neid tuleb tööpoolest taas ja taas kohandada uute esitus- ja mõistmisolukordadega; et prantsuskeelsele lugejale (millest on selle raamatuvalimikuga seotud keskmine osa) taheti näidata „metsa, mis pole ainult hirmus ja hunte täis” (erinevalt „Punamütsikese” loost); et kogumiku koostajal on nende tekstidega seotud oma isiklik geograafia; ja lõpuks väike mõtteuperpall: „Raamatute alus-

materjaliks on niikuinii alati metsad” (lk 371). Kogumiku lõpus on tekstide arhiiviviited ja muinasjututüübid, mis võimaldavad muinasjutu uurimisest huvitatud lugejat ka tekstide arhiivikäsitusse süüvida. Lisaks on viiteid muinasjututeoreetilisele kirjandusele.

Kokkuvõtteks võib tõdeda, et rahvapärased (arhiivi)muinasjutud on elulised. Kuid et neid kultuuritekstidena ringluses hoida, eeldavad need taas ja taas ümberjutustamist. See muudab mõneti neid lugusid ja ka üldist ettekujutust, mis muinasjutt on või kuidas muinasjutt tõsieluga seostub. Seda enam on tervitatav, et muinasjuturaamatuid koostataks erinevatelt alustelt. See hoiab alal muinasjuttudes peituva

mitmekesisuse (nii jutustamislaadi kui ka eluhoiakute mõttes) ja hoiab ehk ära arusaama elukaugest muinasjutust.

Eraldi tähelepanu väärib selle raamatu illustraatori Kadri Roosi ja kujundaja Mari Kaljuste töö. Pisipiltide mosaiiki tegelastest ja tegevustest hoiab koos ühtne vähese mustriga „kangas”, mis raamib muinasjuttude algusi ja lõppe. See „kangas” toob esile lugude elu ja mõtteilma mitmetahulisuse. Raamatu erinevad kujunditasandid hakkavad üksteist toetama – puudest saab mets, üksiklugudest ja -piltidest elu mitmekesisus.

TIIU JAAGO